

DE ONVERHIIJDELIJKE BEPERKT-
 HEID VAN DJILAS KRITIEK.

Toen Milovan Djilas in 1953 zijn studie "Het begin van het einde" schreef *), begon hij met de navolgende woorden:

".....Een mens, een generatie, zij, die onder een bepaalde maatschappelijke orde leven, kunnen slechts tot een zekere graad kennis opdoen, beperkt als zij zijn door hun levensduur, door het tijdperk en door de sociale omstandigheden, waarin zij verkeren. Om de nieuwe werkelijkheid te verstaan, is een nieuwe praktijk en een nieuw bewustzijn nodig. Maar het menselijk verstand is niet in staat, zich bij die waarheid neer te leggen; het "werkt" onophoudelijk, zelfs wanneer het in het geheel niet in staat is, in de nieuwe werkelijkheid door te dringen. Het spant zich in, het combineert, tot het uiterste gebruik makend van zijn natuurlijke talenten en die, welke het heeft verworven. Doch tevergeefs....."

Men zal moeilijk een uitspraak kunnen vinden, die meer dan deze, toepasselijk is op Djilas zelf en op zijn boek "De Nieuwe Klasse".

Op Djilas zelf! Zijn persoonlijke ontwikkeling is er een merkwaardig voorbeeld van, hoe moeilijk het is, zonder "nieuwe praktijk" en zonder een "nieuw bewustzijn" door te dringen in de nieuwe werkelijkheid. De geschiedenis van zijn denkbeelden en standpunten is geenszins een regelmatig voortkabbelende stroom. Zij gelijkt op de rivieren, die zich moeizaam een weg banen door de woeste bergen van zijn vaderland Montenegro. Soms zijn er plotselinge stroomversnellingen, maar dan weer erg scherpe haarspeldbochten, die het water terugvoeren tot ver achter de plaats, waar het aanvankelijk reeds was doorgedrongen. Men hecht dat bij Djilas o.a. kunnen zien in de dagen, voorafgaande aan de bijeenkomst van het Centraal Comité van zijn partij, belegd om zijn "geval" te onderzoeken.

Op 22 december 1953 vond een gesprek plaats tussen Milovan Djilas en Eduard Kardelj over de artikelen, die eerstgenoemde in het blad "Borba" had gepubliceerd. In de loop van dat gesprek ontwikkelde Djilas het gezichtspunt, dat maar-

*) Milovan Djilas, "Les fins qui précludent", "Questions Actuelles du socialisme", juli-oktober 1953, blz. 25.

schalk Tito de typische verdediger was van de bureaucratie en dat hij, Djilas, daarom vroeg of laat met hem in conflict zou moeten komen. Kardelj viel het standpunt van Djilas aan en in de loop van het onderhoud verklaarde daarop Djilas, dat hij zijn woorden terugnam, dat ze eigenlijk geen principiële betekenis hadden, dat datgene, wat hij zojuist gezegd had, nog nauwelijks door hem overdacht was en dat zijn uitspraak niet meer was geweest dan een spontane opwelling, een vluchtige gedachte, die hij zonder voldoende grond geformuleerd had.

In de - wij zouden bijna zeggen: historische - zitting van het Plenum van het Centrale Comité, we bedoelen die van 16 en 17 januari 1954 over "De zaak Djilas", zei de held van ons verhaal zelf, dat de argumenten van zijn critici (waarvan Kardelj de voornaamste was) hem van zijn ongelijk overtuigd hadden. Hij zei ook - en onze lezers zullen zo aanstonds begrijpen, waarom wij juist die woorden van zoveel betekenis achten - dat hij bepaalde filosofische problemen had aangesneden, die voor hem zelf "nog niet helemaal duidelijk" waren. *).

Aan het slot van de bijeenkomst van het Centrale Comité werd een resolutie aangenomen, waarin onder andere werd gezegd:

"dat de door Djilas ontwikkelde opvattingen fundamenteel in strijd waren met de politieke lijn, die door het zesde partijcongres aanvaard was; dat Djilas zich door zijn standpunt verwijderd had van het Centrale Comité en de hele partij.

Voor deze resolutie verklaarden zich alle aanwezigen, óók Djilas zelf **).

- 0 -

Hoe moet men nu deze gang van zaken beoordelen? Beginnen wij met het laatstgenoemde feit, met de omstandigheid, dat óók Djilas zelf zijn stem gaf aan de resolutie, die zijn standpunt onverenigbaar verklaarde met dat van de partij en het partijbestuur.

Wij schrijven thans vier jaar later. Indien één ding duidelijk is gebleken, dan wel dit, dat die twee standpunten in d e r d a a d onverenigbaar zijn. Het standpunt van Tito, Kardelj, c.s. is het standpunt van de bureaucratie, het standpunt

* *) Rede van Djilas in het Plenum van het Centrale Comité, geciteerd uit "Questions actuelles du socialisme", no. 22, januari-februari 1954. blz. 90.

** *) De bijzonderheden over het gesprek tussen Djilas en Kardelj ontleenen wij aan de mededelingen van Kardelj in het Plenum ("Questions actuelles", no. 22, blz. 44 en 45). De resolutie, waarvan wij spreken komt in hetzelfde nummer voor op blz. 95.

van "de nieuwe klasse", waar Djilas zich, blijkens z'n inmiddels verschenen boek, lijnrecht tegenover stelt. Aangezien de destijds aanvaarde resolutie niets anders uitspreekt dan dát er twee standpunten zĳn, die onverzochlijk moeten worden geacht, aangezien die resolutie alleen maar iets c o n s t a t e e r t , is er ook heden ten dage hoegenaamd niets, dat de auteur van "De Nieuwe Klasse" zoe beletten haar te onderschrijven.

Hoe staat het echter met Djilas' opmerking tegenover Kardelj omstrent Tito's positie als "vertegenwoordiger van de bureaucratie"? Hoe te oordelen over die opmerking, die hij weer introk, bijna onmiddellĳk nadat hij haar had uitgesproken? Wat te denken van zijn verklaring, dat het betoog van Kardelj en anderen hem had doen inzien "dat er in Joego-Slavië geen spreke was van een overwinning van de bureaucratie" *)

Zoals wij het zien, is het zo, dat Djilas zich de inzichten, die men in zijn boek "De Nieuwe Klasse" aantreft, moeizaam heeft veroverd. Het is duidelijk, dat de opmerking, die hij zich op 22 december 1953 tegenover Kardelj ontvallen liet, volkomen in overeenstemming is met zijn huidige zienswijze. Dat hij haar toertertijd "als niet gezegd" beschouwd wenste te zien, "nog nauwelĳks overdacht" noemde, is naar onze mening aldus te verklaren, dat op het moment, waarop hij de feitelijke positie van de bureaucratie reeds begon te beseffen, hij geenszins in staat was om de feiten, die hij voor zijn ogen waarnam, te benaderen met behulp van 'n a l g e m e n e m e t h o d e , e e n t h e o r i e , ter verklaring der maatschappelijke verschijnselen.

Wat hij op dit terrein aan geestelijke bagage, aan geestelijke wapens bezat en van jongsaf aan had meegekroegen, was: de theorie van het bolsjewisme. En juist daarmee kon hij niets beginnen. Sterker: iedere keer, dat hij zijn waarnemingen toetst aan d e z e theorie (die de theorie van de nieuwe heersende klasse is!) m o e t hij als het ware wel tot de conclusie komen, dat hij de verschijnselen volkomen verkeerd beoordeelt. Als hij, bezig zijnde met zijn analyses, logischerwijze tot andere opvattingen b e g i n t te geraken op algemeen en filosofisch terrein, dan ziet hij - gevolg van de zwakte van het joegoslavische proletariaat en de nog weinig ontwikkelde verhoudingen in zijn land - geenszins het verband tussen de realiteit en de formulering daarvan in algemene, abstracte, filosofische

*) Milovan Djilas' tweede verklaring in het Plenum "Questions actuelles, enz. no. 22, blz. 89.

termen. Vandaar zijn uitspraak, dat de wijsgerige kant van de kwestie hemzelf nog helemaal niet duidelijk is.

Tot op heden - en dat is **de reeds door ons** aangeduide zwakte van Djilas'boek - is de filosofie van de samenleving voor Djilas een moeilijk terrein gebleven. Vandaar, dat zijn ontwikkelingsgang goed beschouwd het volgende verloop toont:

Hij z i e t scherp en duidelijk de maatschappelijke werkelijkheid ook al is dan zijn hoofd volgestopt met de bolsjewistische ideologie; wanneer hij de ontdekte feiten vergelijkt met de hem van jongsaf en door zijn geestelijk "klimaat" vertrouwde theorie, gaat hij (men herinnere zich zijn gesprek met Kardelj en zijn verklaring in het partij-comité) zijn waarnemingen "corrigeren"; als de realiteit te sterk blijft spreken, lost hij de tegenspraak tussen "theorie" en "praktijk" op deze wijze op, dat hij zijn theoretische bagage overboord werpt. Dat ziet men dan ook heel duidelijk in zijn boek "De Nieuwe Klasse". Een aanloop daartoe kan men reeds constateren in zijn - in de vergadering van het Centrale Comité gesproken - woorden, dat hij "niet gelooft, dat die filosofische kwesties er nog zoveel op aankomen").

Ziedaar de lotgevallen van een man, die zich - om Djilas eigen woorden te gebruiken - "met zijn natuurlijke en verworven talenten tot het uiterste inspant en combineert, doch geen nieuwe praktijk en geen nieuwe bewustzijnsinhoud heeft"...om de eenvoudige reden, dat de nieuwe praktijk, dat wil zeggen de revolutionaire praktijk van de door de nieuwe heersende klasse onderdrukte en goexploiteerde arbeiders, nog maar in de kinderschoenen staat.

- 9 -

Op de goede weg was Djilas met zijn uitspraak, dat "nieuwe sociale verschijnselen een nieuwe toepassing van het marxisme vereisten". Naar die woorden, kennelijktoevallig aan zijn pen ontsproten, op een ogenblik, dat hem i e t s van een beter inzicht daagde, zijn op zichzelf staand gebleven. Djilas heeft er niets mee kunnen doen. Hij is niet doorgedrongen tot het beseft, dat de filosofische "ketterijen", waaraan hij zich te buiten ging, dikwijls eerste schreden in de richting van het marxisme betekenden. Als hij zijn filosofische bagage wegwerpt, omdat zij hem hindert - vanzelfsprekend hindert - op de weg, die hij is ingeslagen, vervangt hij het bolsjewisme niet door het marxisme. Hij schudt het bolsjewisme van zich af, in de mening verkerende, het marxisme af te schudden. Ook hij kon, om het nogmaals

*) Tweede verklaring van Milovan Djilas voor het Plenum van het Centrale Comité. "Questions actuelles du socialisme", no. 22, blz. 90.

te zeggen in de woorden van Djilas zelf, "maar tot zekere graad kennis opdoen, beperkt als hij was door zijn tijdperk en de sociale omstandigheden, waarin hij verkeert".

- 0 -

Zover gekomen, zijn wij, via de omweg over Djilas' theoretische ontwikkeling, weer aangeland bij zijn boek "De Nieuwe Klasse", waarin hij, naar wij in een vorig hoofdstuk van deze brochure reeds hebben vastgesteld, het theoretische standpunt van 't bolsjewisme aanvalt, daarbij in de dwaling verkerende, het marxisme aan te vallen.

Na alles wat wij in de voorafgaande bladzijden hebben aangesneden, zal het de lezer niet verwonderen, dat het bezwaar, dat wij tegen het boek van Djilas koesteren, vooral zijn gebrek aan een algemeen theoretisch standpunt geldt, een gebrek, dat hem verhindert, de feiten die hij schildert - en naar ons oordeel volkomen juist beschrijft - in hun onderlinge samenhang te schetsen, in hun o n t w i k k e l i n g . Wat bij hem volkomen ontbreekt is de historische lijn en het historisch perspectief. En toch.....

Toch ontbreekt het desondanks in het boek van Djilas - zijns ondanks - niet aan aanloopjes in die richting, gevolg van de omstandigheid, dat hij bij zijn aanval op de nieuwe heersende klasse het proletarische standpunt nadert, zonder het te weten.

Eerder hebben wij er gewag van gemaakt, dat men Djilas had vergeleken met de dappere Philoxenos, die zich tegen de tyran van Syracuse verzette. Er is ons echter ook nog een andere vergelijking bekend. In het Duitse maandblad "Der Monat" heeft 'n zekere Ernst Halperin onze held vergeleken met een figuur uit George Orwell's bekende boek "1984", namelijk met de door Orwell geschapen figuur van de schrijver Emmanuel Goldstein, die zich met zijn vlijmscherpe pen verzet tegen de dictatuur van de "Grote Broeder", met wie deze Goldstein eerst samen heeft gewerkt, zoals Djilas met Tito samenwerkte. Ook deze vergelijking gaat naar onze overtuiging - zoals iedere vergelijking - **bank**. Maar er is toch minder tegen aan te voeren, dan tegen een vergelijking van Djilas met de een of andere held uit de klasieke oudheid. En dat niet in de laatste plaats om deze reden, dat de opvattingen van George Orwell - getuige bijvoorbeeld zijn "De boerderij der dieren", waarin hij zich uitdrukkelijk voor het zelf handelen der onderworpenen verklaart - veel dichter bij onze opvattingen staan, dan het geval is met de godachtewereld van bijvoor-

beeld 'n figuur als Philoxenos, waarin men zonder moeite 'n held kan ontdekken, die alle b u r g e r l i j k e revolutionairen zich graag tot voorbeeld zouden kiezen, zoals zij ~~ma~~malen in de geschiedenis (in de franse en engelse burgerlijke omwentelingen met name) zich helden uit de klassieke oudheid tot een voorbeeld hebben gekozen. Djilas is echter beslist geen kampioen voor de burgerlijke vrijheid, en wel, omdat de burgerlijke revolutie in zijn land niet aan de orde is, omdat het in de strijd, waarvan hij een literaire voorloper is, om heel andere dingen gaat.

- 0 - 0

" DE NIEUWE KLASSE "

= = = = =

Wat wij ons in de voorafgaande hoofdstukjes hebben bezig gehouden met Djilas' ontwikkeling, met zijn groei en zijn denkbeelden, met zijn filosofisch standpunt, tegen de achtergrond, van de bolsjewistische ideologie, met zijn positie in een land, waar de moderne klassenverhoudingen en klassontogenstellingen nog maar net ontstaan zijn, of nog bezig zijn te ontstaan, dat alles in verband met zijn theoretische artikelen en zijn werk "De Nieuwe Klasse", wordt het tijd, dat wij thans wat dieper op het boek ingaan.

Een gemakkelijke taak is dat geenszins. De filosofische zwakte van Djilas, waarover wij reeds gesproken hebben en die wij ook getracht hebben te verklaren, heeft zich gewroken in de compositie. De tien hoofdstukken waarin Djilas zijn stof verdeeld heeft, zijn niet alleen van zéér verschillende waarde en betekenis, doch vormen geenszins een streng logisch betoog, waarbij ieder volgend deel uit het vorige wordt ontwikkeld en daarbij aansluit.

Alles wat op de bladzijden van Djilas' boek gedrukt staat, is, aldus bedoeld of niet, eigenlijk niets anders dan een reeks van overpeinzingen of beschouwingen, duidelijker en kasser gezegd: een reeks van losse notities, van "gesprekken", in de zin, waarin de "beschouwingen" van de franse auteur Georges Sorel, schrijver van "Reflexions sur la violence" ("beschouwingen over het geweld") en "Matériaux d' une théorie du prolétariat" (materiaal voor een theorie van het proletariaat), "gesprekken" waren, d.w.z. gesprekken in de eerste plaats met zichzelf, een vorm van hardop denken, materiaal.

Dit maakt het voor degene, die tot het wezenlijke en belangrijke van "De Nieuwe Klasse" door wil dringen, bijna volstrekt onmogelijk om Djilas op de voet te volgen of om een korte samenvatting te geven van de manier, waarop het boek is opgebouwd, men kan bij Djilas niet klaar en duidelijk het uitgangspunt onderscheiden; de weg, die hij daar vandaan aflegt tekent zich niet scherp af. Het is om deze reden, dat wij menen niet beter te kunnen doen, dan de kern van zijn opvattingen samen te vatten in een aantal citaten, om deze dan vervolgens kort te bespreken in samenhang met andere passages uit het boek.

"Volgens de abstracte logica is de communistische *) revolutie, wanneer zij onder andere voorwaarden en met dwang van de staat dezelfde dingen bereikt als door industriële revoluties en het kapitalisme in het Westen worden bereikt, niets anders dan een vorm van staatskapitalistische revolutie. De betrekkingen, die door haar overwinning verkregen worden zijn staatskapitalistisch. De juistheid hiervan blijkt te meer als men in ogen-schouw neemt, dat het nieuwe regime ook alle politieke-, arbeids- en an-dere betrekkingen regelt en -wat nog belangrijker is- het nationale inko-men distribueert en goederen, die kort te voren staatseigendom zijn gewor-den, nuttig maakt en verdeelt" (blz. 36).

"Eigendom is niets anders dan het recht op winst en het recht op beheer. Als men klassevoordelen met dit recht verklaart, hebben de communistische staten uiteindelijk het beginsel voor een nieuwe vorm van eigendom, of 'n nieuwe heersende, exploiterende klasse" (blz. 37).

"Volgens het romeinse recht bestaat het eigendom uit het gebruik, het ge-not en de beschikking over materiele goederen. De communistische poli-tieke bureaucratie gebruikt, heeft het genot van, en beschikt over het genationaliseerde eigendom" (blz. 43/44).

"De nieuwe klasse verkrijgt haar macht, haar voorrechten, haar ideologie en haar gebruik van een bijzondere vorm van eigendom -het collectieve be-zit- dat de klasse beheert en verdeelt uit naam van het volk en de ge-meenschap" (blz. 44).

"Het zogenaamde socialistische eigendom is een vermomming van het werke-lijke bezit door de politieke bureaucratie" (blz. 46).

"Steeds als . communisten aan de macht komen, wekt hun aanval op het pri-vébezit de illusie, dat hun maatregelen in de eerste plaats bedoeld zijn om af te rekenen met de bezittende klasse ten gunste van de arbeidersklasse. Latere gebeurtenissen tonen aan, dat deze maatregelen niet voor dit doel

*) Djilas spreekt (natuurlijk) overal van "communisme" inplaats van het woord "bolsjewisme" te gebruiken. Wij hebben dat in de citaten onveranderd gelaten, maar de lezer dient zich uiteraard voortdurend rekenschap te geven van het-geen er bedoeld wordt.

worden genomen maar om hun eigen bezit te vestigen" (blz. 126).

"In het communisme zijn volgens de wet alle gelijk met betrekking tot de goederen. De formele eigenaar is het volk. In werkelijkheid heeft, door het monopolistische beheer, alleen het kleinste groepje bewindvoerders de eigendomsrechten in handen" (blz. 61).

"Het tegenwoordige communisme is niet alleen een partij van een bepaalde soort of een bureaucratie, die ontstaan is uit de monopolistische eigendomspositie en de buitensporige staatsbemoeienis in de economie. Meer dan al het andere is de werkelijke aanhanger van het tegenwoordige communisme de nieuwe klasse van bezitters en uitbuiters" (blz. 55).

"Het monopolie dat de nieuwe klasse uit naam van de arbeidende klasse over de hele maatschappij instelt, is in de eerste plaats een monopolie over de arbeidende klasse zelf" (blz. 42).

"In het communistische stelsel is de arbeider niet gelijk aan een slaaf in de oudheid, zelfs niet wanneer hij in een werkkamp te werk is gesteld: de slaaf van vroeger werd zowel theoretisch als praktisch als een dood ding behandeld. Zelfs de grootste denker uit de oudheid, Aristoteles, meende, dat de mens of als vrij man of als een slaaf werd geboren. Hoewel hij een voorstander was van een menselijke behandeling van de slaven en een hervorming van de slavernij bepleitte, beschouwde hij de slaven nog als instrumenten van de productie. In het moderne stelsel van ideologie is het niet mogelijk een arbeider op deze wijze te behandelen, omdat slechts een ontwikkeld en geïnteresseerd arbeider 't vereiste werk kan doen. Dwangarbeid in het communistische stelsel is heel anders dan slavernij in de oudheid of in latere jaren" (blz. 95).

"Onder het communisme is de arbeider technisch vrij, maar zijn mogelijkheden om zijn vrijheid te gebruiken zijn zeer beperkt. De formele beperking van vrijheid is geen kenmerk, dat nauw met het communisme is verbonden; maar het is een verschijnsel dat onder het communisme voorkomt. Het verschijnsel is bijzonder duidelijk te zien in verhouding tot het werk en de arbeidersstand zelf. De arbeid kan niet vrij zijn in een maatschappij waarin alle materiële goederen door een bepaalde groep worden gemonopoliseerd. De arbeidskracht is indirect de eigendom van deze groep, hoewel niet volledig,

daar de arbeider een menselijk wezen is dat zelf een deel van zijn arbeid consumeert. Abstract genomen is de arbeidersstand als geheel een factor van de totale maatschappelijke productië. De nieuwe heersende klasse, met haar materiële en politieke monopolie, gebruikt deze factor bijna net zo als zij andere nationale goederen en delen van de productie gebruikt, zonder te letten op de menselijke factor" (blz. 95/96).

"Het feit, dat er in de communistische landen een nieuwe bezittende klasse bestaat, verklaart niet alles, maar het is de belangrijkste sleutel tot het begrip van de veranderingen die periodiek in deze landen, in het bijzonder in de Sowjet-Unie *) plaatsvinden" (blz. 58).

"Alle veranderingen, die door de communistische leiders tot stand worden gebracht, worden allereerst voorgeschreven door de belangen en het streven van de nieuwe klasse, die zoals elke sociale groep, leeft en reageert, zich verdedigt en voorschrijft met de bedoeling haar macht te vergroten" (blz-59).

"Om haar gezag te verdedigen moet de heersende klasse steeds hervormingen tot stand brengen als het volk er zich van bewust wordt dat de klasse het nationale bezit behandelt alsof het van haar is. Deze hervormingen worden niet afgekondigd voor wat zij werkelijk zijn, maar meer als onderdelen van de "verdere ontwikkeling van het socialisme" en van de "socialistische democratie..... De nieuwe klasse kan niet voorkomen dat er voortdurend ernstige tegenstellingen in haar binnenste ontstaan; want ondanks haar historische oorsprong kan zij haar bezit niet wettigen en kan zij er niet van afzien zichzelf te ondermijnen" (blz. 63).

"Als de nieuwe klasse sterker wordt en een duidelijker vorm aanneemt, gaat de partij'n onbelangrijker rol spelen. De kern en de basis van de nieuwe klasse worden in de partij en aan haar top gevormd, evenals in de staatspolitieke organen. De eens levende, nauw verbonden partij, vol initiatief, verdwijnt om te worden omgevormd in de traditionele oligarchie**) van de

*) Djilas spreekt van de "Sowjet-Unie. Wij geven er de voorkeur aan om van Rusland te spreken, omdat de "Sowjets", de Arbeidersraden, in de revolutie van 1917 ontstaan, allang geleden door de partij en de nieuwe klasse zijn vermoord.

**) Oligarchie = heerschappij van weinigen.

nieuwe klasse, die onweerstaanbaar die mensen aantrekt die zich bij de nieuwe klasse willen voegen en hen, die nog over enige idealen beschikten, onderdrukt. De partij maakt de klasse, en het resultaat is dat de klasse zich uitbreidt en de partij als basis gebruikt. De klasse wordt sterker, terwijl de partij zwakker wordt; dit is het onvermijdelijke lot van elke communistische partij die aan de macht is" (blz. 40).

- 0 -

Bovenstaande citaten, hoe gering in aantal ook, stellen, menen wij, onze lezers in staat, zich een indruk te vormen van Djilas' standpunt, dat hij op blz. 144 van zijn boek aldus samenvat, dat het bolsjewisme "een uitbuitend stelsel" is "dat tegengesteld is aan de belangen van het proletariaat". We menen ook, onze citaten zo gekozen te hebben, dat daaruit zowel de sterke als de zwakke zijde van Djilas duidelijk naar voren komt en de lezer daarin de bevestiging vindt van hetgeen wij hiervoor reeds ontrent dit boek en zijn auteur hebben opgemerkt.

Als men bijvoorbeeld leest, dat de maatregelen van de bolsjewisten de illusie wekken, dat zij in de eerste plaats "b e d o e l" zijn om af te rekenen met de bezittende klasse ten gunste van de arbeidende klasse en dat latere gebeurtenissen dan aantonen, dat die maatregelen niet voor dit "doel" werden genomen, maar om hun eigen bezit te vestigen, dan verwijderd de schrijver zich daarmee wel bijzonder ver van het standpunt, dat hij een vroegere gelegenheid door hem in "Borde" werd verkondigd in het opstel "Is er een doel?", en dat wij al hebben leren kennen *). In "De Nieuwe Klasse" spreekt Djilas op de aangegeven plaats over de "doelinden" van de bolsjewistische machthebbers op een wijze, die geheel en al voorbij ziet aan 't zo belangrijke feit, dat het maatschappelijk ontwikkelingsproces aan hun -goede of slechte- bedoelingen volkomen maling heeft, zodat Lenin reeds op een gegeven moment zich genoodzaakt zag te verzuchten:

"De machine glijdt uit onze handen; het is alsof iemand aan het stuur zit, maar de machine gaat niet daarheen, waar hij naar toe stuurt, maar daar waarheen de een of ander haar stuurt, iets illegaals, onwettelijks, dat god weet waar vandaan komt, de een of andere speculant, privaatkapitalist of wie ook. De machine gaat absoluut niet daarheen, waar degene, die aan het stuur zit haar hebben wil..... Wie leidt wie? Ik betwijfel zeer, dat men zeggen kan, dat de communisten deze machine leiden. Als men de waar-

*) Zie hoofdstuk III van deze brochure.

heid zeggen wil, dan leiden wij haar niet, maar zij leidt ons" *).

Dat, zoals Djilas schrijft, "latere gebeurtenissen" zouden aantonen, dat de maatregelen van de bolsjewiki genomen werden met het doel hun eigen bezit te vestigen, is niet juist. Het is zo, dat -ondanks de aanvankelijke illusies der bolsjewisten omtrent hun historische taak- de bolsjewistische maatregelen de strekking hebben, de nieuwe vorm van eigendom te verstevigen, omdat zulks, maatschappelijk gezien, de enig mogelijke ontwikkeling is en in overeenstemming met de door de bolsjewisten vervulde functie. Deze -onze- verklaring der gebeurtenissen, betekent geenszins, dat de daden der Bolsjewiki worden goedgepraat. Integendeel! 't bolsjewistisch optreden kan niet scherper aan de kaak worden gesteld, dan door aan te tonen hoezeer het objectief past in het kader ener op klassentegenstellingen-gegrondveste maatschappij en haar ontwikkeling.

In overeenstemming met onze zienswijze zijn Djilas' woorden, voorkomende op de laatste bladzijde (blz. 182) van zijn boek, dat "de communistische leiders hun daden niet controleren, doch door de werkelijkheid tot deze daden worden gedwongen". In strijd hiermee echter is het, dat Djilas elders in zijn boek van de "doeleinden" der bolsjewistische machthebbers spreekt, en dat, ofschoon hijzelf in zijn opstel "Is er een doel?" terecht betoogde, dat wij te maken hebben met objectieve noodwendigheden, met een objectief proces van de geschiedenis. Hebben wij teveel gezegd, toen wij in een vorig hoofdstuk verklaarden, dat de wijsgerige kant van de zaak aan Djilas nog helemaal niet duidelijk is en dat hij bij het schrijven van "De Nieuwe Klasse" het filosofisch inzicht, dat hij bezig was te winnen, eenvoudig maar weer overbood gooide?

- 0 -

Dat Djilas over de arbeiders - s t a n d spreekt in plaats van over de arbeiders - k l a s s e , die één stand meer vormt, hoewel de vroegere standen in de geschiedenis tegelijkertijd wél een klasse waren; dat hij het over de vrijheid van de arbeid heeft, in stede van de vrijheid der arbeiders , dat zijn onvolkomenheden, die natuurlijk geenszins aan toevallige slordigheden te wijten zijn, maar waarbij wij niet verder willen stil staan. Er zijn over "De Nieuwe Klasse" nog belangrijker opmerkingen te maken.

Djilas zegt in zijn boek, dat de partij van Lenin het "begin" vormde van de nieuwe klasse; hij voegt daaraan toe, dat hij niet wil zeggen "dat de nieuwe partij en de

*) V.I. Lenin, "Samtliche Werke", band XVIII, 2. Halbband, blz. 35 en 43.

nieuwe klasse" gelijk waren. Hij merkt ook op, dat "in de Sowjet-Unie en in andere communistische landen alles anders ging dan de leiders verwachtten" hetgeen, tussen haakjes, natuurlijk weer in strijd is met zijn voorstelling, dat zij er op uit waren hun eigen bezit te vestigen. Maar ondanks dergelijke opmerkingen mist men bij hem een heldere beschrijving van de wijze, hoe de nieuwe klasse zich vormde en ontstond.

Het historisch proces, de maatschappelijke noodwendigheid, waarop Djilas bij vroegere gelegenheden de nadruk legde, ontmoet men op geen enkele pagina van "De Nieuwe Klasse". In plaats daarvan treden beschrijvingen en treffend rake opmerkingen, die stuk voor stuk, zouden wij willen zeggen, toch niets anders zijn, dan "moment-opnamen", die samen -om deze beeldspraak een ogenblik voort te zetten- volstrekt geen film vormen. Wie weten wil, hoe het komt, dat in Rusland alles anders ging dan de leiders verwachtten, die zoekt in Djilas' boek tevergeefs het antwoord op zijn vraag. Hij bemerkt, dat een studie als "Grondbeginselen der communistische productie en distributie", in de dertiger jaren gepubliceerd door de Groep van Internationale Communisten (GIC) hem op dat punt veel meer wegwijs maken kan. En het ontbreken van dat antwoord, het ontbreken van alles wat zwoemt naar een schildering van het sociale ontwikkelingsproces, maakt dat sommige "moment-opnamen" van Milovan Djilas buitengewoon onscherp zijn.

Een helder begrip van Milovan Djilas' theoretische positie wordt ten zeerste vergemakkelijkt, door zich te verdiepen in de kritiek, die op hem is uitgeoefend door de Trotskisten of door groeperingen die -ofschoon zij zich formeel van het Trotskisme hebben losgemaakt- bepaalde illusies met de Trotskisten delen. Neemt wij hier toe allereerst als voorbeeld de korte beschouwing, welke de Trotskist Pierre Frank in het tijdschrift "Quatrième Internationale" (Vierde Internationale) aan "De Nieuwe Klasse" heeft gewijd om ons vervolgens bezig te houden met de bespreking van dit werk door Max Martin in het Amerikaanse weekblad "Labor Action".

Djilas uitspraken, dat "de wortels van de nieuwe klasse geplant waren in een bijzondere partij van het bolsjewistische type", dat Lenin niet vermoeden kon, dat zijn partij "het begin van een nieuwe klasse zou zijn", dat "de partij de kern vormt van die klasse en haar basis is" (blz. 39 en 40), zijn voor Frank aanleiding tot de schampere opmerking, dat dus volgens Djilas

"de nieuwe maatschappij geenszins geboren is uit de economische en sociale onderbouw van de oude samenleving doch uit haar bovenbouw. Dank zij een ideologie, die geschapen werd door Marx, door Lenin verdogmatiseerd werd en door Stalin in praktijk werd gebracht, is de nieuwe maatschappij ontstaan. Het is moeilijk om nog dieper weg te zinken in het idealisme en het subjectivisme" *).

Wij zouden niet graag willen ontkennen, dat de kritiek van Frank in bepaalde uitspraken van Djilas, in zijn onzorgvuldig woordgebruik, in zijn slordige formulering, een schijn van rechtvaardiging vindt. Wij hebben zelf al te kennen gegeven, dat men in Djilas' boek bepaalde tegenstrijdigheden aantreft; wij hebben niet verzuimd de aandacht te vestigen op zijn filosofische zwakte, waarin de vele slordigheden en onduidelijkheden voor 'n groot deel hun verklaring vinden. Maar Frank doet Djilas met bovenstaande opmerking toch wel bijzonder veel onrecht, door zijn aanval op een paar losse zinnen te richten en daarbij geheel te verzwijgen, dat Djilas over de maatschappelijke oorsprong van de nieuwe klasse toch nog heel wat andere dingen te berde brengt.

*) "Quatrième Internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

In Djilas' boek vindt men o.a. de opmerking, dat "de maatschappelijke oorsprong van de nieuwe klasse in het proletariaat ligt, zoals de aristocratie ontstond in een gemeenschap van boeren, en de bourgeoisie in een gemeenschap van handels- en handswerklieden" (blz. 41). Of deze vergelijking in alle opzichten opgaat betwijfelen wij. Maar het blote feit, dat Djilas haar gebruikt, het feit, dat hij uitdrukkelijk partij en klasse niet als indentiek beschouwd, dat hij (op blz. 45) met behulp van cijfers betreffende lonen en inkomens het bestaan van diepe klassenverschillen als een bestaande realiteit tracht aan te tonen en dat (op een ietwat andere manier) nog een keer doet op blz. 54, dat alles bij elkaar is reden genoeg om de beschuldiging, die Frank aan het adres van Djilas richt, terug te wijzen en de weersprek van Djilas' opvattingen door Frank, eenvoudig een caricatuur te noemen.

Hoe vreemd de opvattingen van Djilas omtrent 't marxisme ook mogen zijn, hij verkondigt allesbehalve, dat de nieuwe maatschappij "uit de bovenbouw" geboren zou zijn. Iets dergelijks kan men trouwens ook moeilijk verwachten van een man, die niet verzuimt aan de nieuwe klasse een "ideologisch standpunt" te verwijten en die daarvan uitstekende voorbeelden geeft.

Djilas zegt nadrukkelijk - wat Frank maar liever over het hoofd ziet - dat de oorsprong van de nieuwe klasse "in wezen overeenkwam met die van andere klassen". Maar, zo voegt Djilas hieraan toe, "haar oorsprong had ook zijn eigen kenmerken" (blz. 38). Hij laat volstrekt niet na, d&at "eigen" kenmerk op te noemen, wat volgens hem het voornaamste is. Hij ziet het hi&erin, dat vroegere klassen aan de macht kwamen, nadat nieuwe economische "voorbeelden" in de oude maatschappij waren gevonden, de nieuwe klasse in Rusland daarontergeen pas definitief werd gevormd, nadat zij macht had verkregen.

Voor een zeker soort vulgair-"marxisten", dat in de tredmolen van bepaalde schema's pleegt te lopen, is dat uiteraard de grootste denkbare kettenij. Maar onze mening echter is Djilas met deze opmerking holomaal niet zo ver van de waarheid, die uiteraard in de zeer speciale maatschappelijke verhoudingen in het Rusland van v&or 1917 haar verklaring vindt.

Kort geformuleerd komt de zaak hierop neer, dat wanneer de burgerlijke revolutie in Rusland voltrokken had kunnen worden door de oude bourgeoisie, men inderdaad het verschijnsel zou hebben gezien, dat de burgerlijke macht steunde op reeds v&or de omwenteling gegroeide burgerlijke verhoudingen, gelijk het geval is ge-

weest bij de burgerlijke revolutie volgens klassiek model in Frankrijk. De oude bourgeoisie was echter te nauw met het Tsarisme verbonden om revolutionair te kunnen zijn. Als revolutionaire klassen bleven in Rusland slechts de (zwakke) arbeidersklasse en de boeren over. Die stonden voor de historische taak, de burgerlijke revolutie dwars tegen de oude bourgeoisie in te voltrekken. Daardoor werd de vernietiging van de oude bourgeoisie onvermijdelijk; diens gevolg was de kapitalistische samenleving, die na 1917 in Rusland ontstond, iets anders dan de directe voltooiing van een kapitalisme, dat in de schoot van de feodale was gerijpt, al was het natuurlijk wél zo, dat de nieuwe maatschappelijke verhoudingen zich uit de oude maatschappelijke verhoudingen ontwikkelden. Zij deden dit echter niet volgens de geijkte clichés, niet zó, als zij het volgens even ijverige als gedachtenloze napers van Marx zouden hebben moeten doen. Uit bijzondere maatschappelijke omstandigheden kwam namelijk een burgerlijke revolutie voort van een bijzonder soort.

- 0 -

Frank richt tót Djilas nog een ander verwijt dan het hier reeds genoemde. Hij schrijft namelijk, dat Djilas

"zich geen ogenblik verplicht gevoelt om een analyse te geven van de economie der nieuwe samenleving" *)

Met dit verwijt is het anders gesteld dan met het vorige. Het is -grotendeels althans- juist. Het is een feit in ieder geval, dat Djilas een dergelijke economische analyse nergens geeft, ook niet in zijn hoofdstuk "De doeleconomie in de economie", waar men haar zou verwachten, evenmin op andere plaatsen, waar hij aanloopjes in die richting onderneemt.

Maar het verwijt moge juist zijn, het is er niet minder zonderling en onbillijk om. Zonderling en onbillijk, omdat het van een Trotskist stamt, uitgerekend van een Trotskist, terwijl het één van de karakteristieke kenmerken van het Trotskisme is, dat het zich nooit aan een economische analyse van de Russische maatschappij na 1917 gewaagd heeft en nog niet waagt. Een verzuim, dat in de eerste plaats begaan werd door Trotski zelf.

Waar heeft Trotski, laat Pierre Frank het ons zeggen, zich er ooit rekenschap van gegeven, dat het "kapitalisme de loonarbeid en de loonarbeid 't kapitalisme vóórinstelt" (**)? Wanneer heeft Trotski, lie vóór de revolutie van '17 terecht op-

*) "Quatrième Internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

**) Vgl. Karl Marx, "Loonarbeid en kapitaal".

merkte, dat de politieke macht van het proletariaat, de economische macht van het proletariaat tot voorwaarde had, zich ná die revolutie ooit om deze economische macht van het proletariaat bekround.

In zijn boekje "Kapitalisme of Socialisme" dat de problemen van de Nieuwe Economische Politiek van 1921 behandelt, verkondigt Trotzki, dat -om de "socialistische opbouw" te verwezenlijken- de productieve krachten ontwikkeld moeten worden door "het arbeidsloon afhankelijk te maken van de productiviteit van de arbeid", hetgeen precies hetzelfde is als het kapitalistische akkoord. Trotzki schreef in datzelfde boekje ook, dat de "socialistische opbouw moet geschieden door middel van concurrentie van de staatsbedrijven met de privé-bedrijven en de wereldmarkt" en dat "de middelen om te kunnen concurreren zijn: protectie en verlaging der productiekosten via rationalisering, standaardisering, verhoging van de productiviteit bij gelijkblijvend loon, loonsverlaging en verlenging van de arbeidstijd". Om de gerechtvaardigde vraag te voorkomen, waar of bij dat alles dan wel het socialisme blijft, wijst Trotzki er op, dat "alle overbodige uitgave voor parasiterende klassen wegvallen" *).

Dit laatste is echter geenszins een bewijs, dat men met socialisme te maken heeft. Het is iets, dat in min of meerdere mate eigen is aan elk jong kapitalisme. Marx wijst op het verschijnsel in het Frankrijk van vóór de Thermidor**) en in Turkije ***). Van een begrip, dat in een samenleving waar dergelijke productiemethoden heersen een meerwaardevormingsproces als in het kapitalisme plaats heeft en de arbeider uitgsbuite loonslaaf is zonder economische macht, vindt men in genoemd boekje van Trotzki geen spoor. En zo is het ook later bij hem gebleven. Zo is het tot op de huidige dag bij de Trotskisten, voor wie in het bijzonder de economische analyses van Marx een boek met zeven zegelen zijn.

Dit wordt nog weer eens bevestigd door een opmerking, die Pierre Frank aan het adres van Djilas maakt. Hij verwijst de schrijver van "De Nieuwe Klasse" namelijk naar Marx' bekende "Kritiek op 't program van Gotha en zegt:

*) L. Trotzki, "Kapitalismus oder Sozialismus?", 1925, geciteerd uit "Grünbergs Archiv für die Geschichte der Arbeiterbewegung und des Socialismus", Band XII (1926), blz. 456.

**) Het het woord Thermidor pleegt men de staatsgreep aan te duiden, die in de Franse revolutie een einde maakte aan de macht van de Jacobijnen. Zij vond plaats op 27 juli 1794.

***) Marx, Das Kapital, Band 1, blz. 620 e.v. Uitg. 1932.

"Djilas heeft niet gemerkt, dat Marx een verschil maakte tussen de productie en de verdeling en gezegd heeft, dat de laatste in het begin volgens een burgerlijk recht zou worden doorgevoerd. Hij zou ook hebben kunnen opmerken, dat Lenin bij die opmerkingen aangeknoopt heeft en dat Trotski er gebruik van heeft gemaakt om datgene, wat in de U.S.S.R. geschied is, te verklaren. Maar hij staat daar loven..... enz. *)

Wij weten niet, of Djilas heeft opgemerkt, wat Lenin en Trotski met de bewuste passage van Marx gedaan hebben. Wat wij wel weten is, dat hij, om deze uitspraak van Marx zó te lezen als Pierre Frank het doet, de bolsjewistische bril weer zou moeten opzetten, die hij juist bezig is af te zetten. Want het is een "stout" stukje om -zoals volgens Pierre Frank en met zijn instemming blijkbaar Lenin en Trotski hebben gedaan- zich van uitgerekend deze uitspraak te bedienen bij een "verklaring", waarom de na 1917 in Rusland geschapen verhoudingen als de "eerste etappe" van het socialisme moeten worden beschouwd.

Leest men namelijk de bewuste passage in de "Kritiek op het program van Gotha" na, dan blijkt, dat men alleen door het volkomen uit hun verband rukken van de zinnen en het weg laten van andere, alleen door het volkomen op zijn kop te zetten van hetgeen Marx geschreven heeft, de gedachtenconstructie tot stand kan brengen, die men bij Pierre Frank in het voetspoor van Lenin en Trotski aantreft.

Bij Marx heet het, als hij over het onderhavige probleem te spreken komt:

".....Waarmee wij hier te maken hebben is een communistische maatschappij, niet zoals zij zich op haar eigen basis ontwikkeld heeft, doch omgekeerd, zoals zij zopas uit de kapitalistische samenleving is ontstaan, waaraan dus in elk opzicht, economisch, zedelijk, geestelijk, nog de kenmerken kleven van de oude maatschappij uit welke schoot zij zo juist is geboren. Dienooreenkomstig krijgt de individuele producent -na aftrek **- nauwkeurig terug wat hij haar heeft gegeven" ***).

Even verder leest men:

"Hij krijgt van de maatschappij een bewijs, dat hij zo en zoveel arbeid heeft

*) "Quatrième Internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

**) Marx bedoelt hier de aftrek, noodzakelijk om verbeteringen aan het productie-apparaat tot stand te brengen, ten behoeve van ouden van dagen of zieken, die niet kunnen werken, enz.

**) Marx, "Programskritiken" (uitg 1931), blz. 25.

geleverd (na aftrek van zijn arbeid voor het gemeenschappelijk fonds) en trekt met dit bewijs zoveel uit de maatschappelijke voorraad aan consumptiemiddelen, als met deze hoeveelheid arbeid overeenkomt. Dezelfde hoeveelheid arbeid, die hij de maatschappij in de ene vorm gegeven heeft, krijgt hij in de andere vorm terug" *).

Onmiddellijk hierop zegt Marx, dat hier

"hetzelfde principe heerst, dat de warenruil regelt", maar ... "inhoud en vorm zijn veranderd, omdat onder de veranderde omstandigheden niemand iets geven kan buiten zijn arbeid en anderzijds niets iemands eigendom kan worden behalve individuele consumptiemiddelen" **).

Het is op deze situatie, dat zijn woorden omtrent het voortbestaan van het burgerlijke recht betrekking hebben. Omdat de ene producent lichamelijk en geestelijk anders is dan de andere, is het gelijke recht, bij een en dezelfde hoeveelheid arbeid, op een zelfde hoeveelheid consumptiegoederen een onrecht. Temeer ook, omdat de ene arbeider wél en de andere niet getrouwd is. Maar Marx zet uiteen waarom deze ontwikkeling onvermijdelijk is. Pas in een latere fase zal gelden, het "ieder naar zijn bekwaamheden, ieder naar zijn behoeften! ***)

Uit het bovenstaande -waar uitdrukkelijk gesproken wordt van een bewijs-, dat de producent krijgt van de door hem geleverde arbeid, van een situatie, waarbij de arbeider nauwkeurig van de maatschappij terug ontvangt, wat hij aan haar gegeven heeft- blijkt zonneklaar, dat hier een maatschappelijke toestand verondersteld is, waarbij de loonarbeid, de verkoop van arbeidskracht, die tot gevolg heeft, dat de arbeider niet van de maatschappij terugkrijgt, wat hij haar geeft, is opgeheven. In Rusland is dat nimmer het geval geweest.

Als Pierre Frank dus aan Djilas verwijt, dat hij bij zijn uiteenzettingen omtrent het optreden van de nieuwe klasse in Rusland, niet aan de "kritiek op het program van Gotha" heeft gedacht, dan werpt hij daarmee een boemerang, die terugkomt op zijn eigen hoofd. Immers: het is een bijzonder kras staaltje, toestanden in Rusland, die een gevolg zijn van de omstandigheden, dat er loonarbeid bestaat, te verdedigen met een Marx-citaat, dat betrekking heeft op een toestand, waarbij de loonarbeid is opgeheven.

- 0 -

*) "Programmkritiken" blz. 25

**) Idem, blz. 25 en 26.

***) Idem, blz. 27.

Inmiddels is het onze overtuiging, dat het voor een criticus niet voldoende is om een "fout" te constateren. Hij moet -tot volledig begrip- ook duidelijk kunnen maken, waaruit een "bepaalde" fout voortkomt.

Hoe komt het dus, dat Pierre Frank (en ook Troitzki zelf) zo schromelijk tekort schiet als het om de economische analyse van de Russische samenleving gaat? Omdat, luidt het antwoord, zij er krampachtig aan wensen vast te houden, dat er na de oktober-revolutie geen nieuwe heersende klasse, doch slechts een "bureaucratie" ontstond.

Djilas voert daar -zeer terecht- met klem toegen aan, dat men beslist niet met een bureaucratie, doch met een klasse te doen heeft. Hoezeer ook het boek van Djilas tekort schiet als het om economische analyses gaat, tóch steekt het in dit opzicht nog torenhoog boven de beschouwingen van Frank uit, die Djilas juist economische tekortkomingen durft te verwijten.

- 0 -

Precies het punt van de "bureaucratie", dat wij zeggen de sociale karakterisering van het "Regiem Lenin-Troitzki", is óók de zwakke stee bij de Amerikaan Max Martin, wiens bespreking van Djilas' boek overigens van oneindig meer begrip getuigt en op véél hooger niveau staat, dan het stukje van Frank in het officiële tijdschrift der Troitzkisten. Niettemin begaat Martin ten aanzien van 't punt, dat wij hier aanroeren, dezelfde dwaling als Frank, een dwaling, waarvan Djilas, getuige hetgeen hij in zijn boek verkondigt, al lang genezen is.

Martin zegt namelijk, dat men bij het lezen van "De Nieuwe Klasse" de indruk krijgt, dat Djilas 't tijdperk van Lenin en dat van Stalin (bij het sproken over de nieuwe klasse) te veel over één kam scheert. Het zal onze lezers duidelijk zijn, dat wij deze opvatting geenszins delen. Juist het feit, dat Djilas voor het ontstaan van de nieuwe klasse tot de dagen van Lenin terug gaat, beschouwen wij als een van de kwaliteiten van zijn boek.

Voor Martin zo goed als voor de Troitzkisten staat leninisme gelijk met marxisme. Dat belot Martin echter niet herhaaldelijk de grote waarde van Djilas' boek te beklemonen. In tegenstelling tot Frank, die aan de vorm van Djilas' formuleringen blijft hangen en géén ogenblik tot datgene doordringt, wat onder de oppervlakte verborgen ligt, doet de Amerikaanse rescendent een poging om dieperte graven. Hij schrijft, dat Djilas, "die zijn leven lang stalinisme met leninisme geïdentificeerd heeft, op het moment, dat hij met het stalinisme brak, óók het le-

linisme overboord moest werpen, dat hij ten onrechte daarmee verward" *). Dat is een -sympatieke- poging tot begrip; ook al is deze poging niet geslaagd. Martin vergist zich, als hij zegt, dat Djilas het stalinisme met het leninisme verward. Hij ziet zéér goed het verschil, määrr... hij ziet ook het gemeenschappelijke, dat Martin niet ziet. De zojuist geciteerde zin van Martin moet -naar wij in hoofdstuk II betoogden- aldus luiden, dat Djilas (als gevolg van zijn ontwikkelingsgang) het bolsjewisme met het marxisme verward. Maar Martin doet tenminste een klein pasje in de goede richting, terwijl Frank aan Djilas verwijt, dat hij het verschil tussen stalinisme en communisme niet kent; met "communisme" het leninisme bedoelende, dat hij zélf niet van het communisme kan onderscheiden.

- 0 -

Met Pierre Frank moeten wij ons hier nog eenmaal bezig houden. Hij werpt Djilas, behalve de dingen die wij reeds besproken hebben, ook nog wat anders voor de voeten. Hij zegt, dat de schrijver van "De Nieuwe Klasse", waar hij over de veranderingen in Rusland na de dood van Stalin komt te spreken, geen oog heeft;

"voor de massa's die Kroestjow o.s. dwingen om te gaan manoeuvreren" **).

Ook ten aanzien van dit punt staan wij geheel aan de zijde van Djilas en tegenover de trotskisten, die de koerswijzigingen van Hoescou aan proletarisch verzet toeschrijven en daaraan een betekenis hechten, die ze naar onze mening in het geheel niet toekomt. Als Djilas schrijft:

"Op het twintigste partijcongres bepleitte Kroestjow de "noodzaak van de terreur tegenover "vijanden" in tegenstelling tot Stalins despotisme tegen "goede communisten". Kroestjow veroordeelde niet Stalins methoden als zodanig, maar alleen het gebruik ervan in de heersende klasse zélf" (blz. 140).

dan geeft hij hiermee -de gebeurtenissen in Hongarije vormen er één van de bewijzen voor- blijkt veel dichter bij de werkelijkheid te staan dan de trotskist Frank. En wanneer deze Frank dan, zoals hij in "Quatrième Internationale" doet, opmerkt, dat Djilas "het criterium van de klasse" heeft laten vallen, geen klasse-maatstaven aanlegt, dan stellen wij daar tegenover, dat Djilas zéér terecht de veranderingen in de politiek van de nieuwe klasse uit de klassebelangen der heersenden afleidt. Hij staat daarmee op een gezonde materiële basis; hij huldigt een bijzonder realis-

*) Men zie het opstel van Max Martin, "Djilas dissects Stalinism" (Djilas ontleedt het stalinisme") in "Labor Action" van 26 augustus 1957.

***) "Quatrième Internationale", oktober-november 1957, blz. 75.

tisch standpunt, wanneer hij (op blz. 140) bij voorbaat tegen critici van het soort van Frank zandvoert, dat men de koerswijzingen van Kroestjow, voor zover óók het volk daarvan profiteert, zo moet zien, dat de "heersende oligarchie ook wel enige kruimeltjes voor het volk laat vallen.

- 0 - 0 -

S A M E N V A T T I N G .

Samenvattend zouden wij over het boek van Djilas het volgende willen zeggen: Er is géén aanleiding om - zoals de Nederlandse uitgever doet - dit werk te bestempelen als "h e t anti-communistische (lees: anti-bolsjewistische) manifest." Werken zoals "Lenin als Filosoof" van Pannekoek en "Grondbeginselen der Communistische productie en distributie" van de GIC tasten het bolsjewisme véél principiëler en daardoor ontzaggelijk veel scherper aan.

Het is zeker ook niet juist om Djilas' boek, wederom gelijk de Nederlandse uitgever, te karakteriseren als een werk, dat een medogenloze kritiek op het "communisme" levert met behulp van de dialectische methode van "Das Kapital" van Karl Marx. Daarvoor is Djilas nu net precies te weinig dialecticus, daarvoor staat hij met de dialectiek op te gespannen voet.

Nog verkeerder is het om te beweren, dat "De Nieuwe Klasse" een "moeilijk naar waarde te schatten bijdrage is in het ideologische conflict, dat de vrije wereld en het communisme verdeeld houdt" en dat Djilas "de gebreken van het communisme blootlegt". Dat is het oordeel van Constantin Fotitch, de vroegere ambassadeur van Joego-Slavië in Washington, uitgesproken in het maandblad "Western World" *).

Onze opvatting, uiteengezet in de voorafgaande hoofdstukken, is deze, dat Djilas niet de gebreken van het "communisme", doch van het bolsjewisme nade kaak stelt en dat zijn boek derhalve niets met het zogenaamde conflict tussen Oost en West te maken heeft, daarentegen alles met een strijd tegen illusies en valse ideologiën in de hoofden van de arbeiders in de bolsjewistische landen. Maar dat kan Constantin Fotitch niet zien. Door de redactie van "Western World" uitverkoeren om het werk van Djilas te beoordelen, was hij voor die taak de minst geroepene, juist omdat hij in de ideologie van "de nieuwe klasse" bevangen is geweest en er op geheel andere wijze dan Djilas van is bevriid.

Hoe echter is het dan wél met Djilas' boek gesteld? Op de schrijver van "De Nieuwe Klasse" is van toepassing, wat eens Marx in zijn geschrift tegen Proudhon over de theoretici in het algemeen opmerkte:

*) Constantin Fotitch, "The new class: an analysis of the communist system" ("De nieuwe klasse; een analyse van het communistische systeem"), "Western World", oktober 1957, blz. 69.

"Naarmate de geschiedenis verder gaat en daarmee de strijd van het proletariaat duidelijker zichtbaar wordt, behoeven zij de wetenschap niet meer in hun hoofd te zoeken; zij hebben zich slechts rekenschap te geven van hetgeen zich voor hun ogen afspeelt, om zich tot orgaan van de klassenstrijd te maken" *).

Zich rekenschap geven van hetgeen zich voor zijn ogen afspeelt, dat is het wat Iijlovan Djilas doet. En alfus doende, verscheurt hij het ideologische gordijn, dat de nieuwe klasse tussen zichzelf en de onderdrukten heeft neelgelaten ter rechtvaardiging van haar heerschappij, ter camouflage van haar werkelijke maatschappelijke positie. Om dat gordijn gaat het bij de stellingname ten opzichte van het bolsjewisme, niet om het zogenaamde "ijzeren gordijn", dat telkens weer terugkeert in de beschouwingen van de burgerlijke journalisten. In het feit, dat Djilas er, op zijn wijze, toe bijdraagt, dat het ideologische gordijn verscheurd wordt, dat hij meehelpt het bolsjewisme het communistisch masker af te rukken, waar achter het zijn klasseheerschappij en zijn uitbuiting, zijn politieke onderdrukking en zijn bedrog tegenover de arbeiders verbergt, daarin ligt de grote betekenis van zijn werk. Daarvoor alleen al maakt hij zich tot een van de verkondigers van de komende worsteling tussen enerzijds de nieuwe heersende klasse en anderzijds het proletariaat.

- 0 - 0 -

*) Marx, "Misère de la philosophie" ("Ellende der filosofie"), Parijs 1937, blz. 114.

BIJLAGE 1

EEN SLECHTE VERTALING.

Toen Ernst Halperin in "Oer Monat" de Engelse uitgave besprak van Djilas' boek, klaagde hij over de kwaliteit van de vertaling. Milovan Djilas, zo merkte hij op, staat bekend als een zorgvuldig stylist, die een bloemrijke taal schrijft en wiens zinnen wemelen van raak gekozen toespelingen op de Servo-Kroatische literatuur. In de Engelse tekst, zo vervoigde hij, treft men af en toe zinnen aan, die zelfs voor iemand, die goed thuis is in de terminologie van het marxisme onbegrijpelijk zijn. Halperin sprak vervolgens de hoop uit, dat men voor een Duitse vertaling niet van de Engelse tekst zou uitgaan, doch van het oorspronkelijke manuscript en gebruik zou maken van een deskundige op het gebied van de Slavische taal- en letterkunde.

Wij hebben de Engelse uitgave van "De Nieuwe Klasse" niet onder ogen gehad en kunnen daarover dus niet oordelen. Wij weten wél, dat de Nederlandse vertaling hier en daar bar slecht is en dat er daarbij klaarblijkelijk iemand aan het werk geweest is, die van de door Djilas behandelde stof niet de minste kaas heeft gegeten. Niet alleen, dat de marxistische termen hier en daar volkomen verminkt zijn, hetzelfde is het geval met de titels van bepaalde boeken. Ten bewijze enkele, lukraak gekozen voorbeelden.

Op blz. 9 leest men; "De idee van de werkelijkheid van de veranderlijkheid, ontstaan in de strijd met tegenstanders, de dialectiek genaamd....", ofschoon het hier kennelijk moet wezen: "t e g e n d e l e n" en "d i a l e c t i e k".

Op blz. 14 wordt de titel van Lenin's bekende brochure "De linkse stroming, een kinderziekte van het communisme" verminkt tot:....."De kinderlijke verwarring van het 'links' communisme".

Dat op blz. 111 wordt gesproken van Lenin's boek "Materialisme en empirio-criticisme", ofschoon de juiste titel van dit werk "Materialisme en empirio-criticisme" is, moet wellicht in een zetfout worden geweten, evenals de omstandigheid, dat het jaar 1909 als jaar van verschijnen wordt genoemd, hoewel dit 1908 moet zijn. Maar al dergelijke lordigheden zijn in ieder geval betreurenswaardig.

Het spreekt echter vanzelf, dat wij desondanks de Nederlandse uitgave van "De Nieuwe Klasse" (verschen bij H.J.W. Becht in A'dam; vertaling van G.W. Overdijking) met vreugde hebben beroet.

- o - o -

B I J L A G E 2 .

V A N R E C H T B A N K N A A R R E C H T B A N K .

= = = = =

Er bestaat geen heersende klasse, die met zich spotten laat. De "nieuwe klasse" in de bolsjewistische landen vormt geen uitzondering op deze regel. Ook niet de nieuwe heersende klasse in Joegp-Slavië. Vandaar, dat op 19 november 1956 de politie van Tito op de deur klopte van Djilas' onaanzienlijke woning in de Palmotivacastraat no 8 in Belgrado. Haar komst wekte bij de bewoners noch verrassing, noch ontsteltenis. Zij werd verwacht. Te dikwijls had Milovan Djilas met de onaangename konsekventies van zijn strijd tegen de bureaucratie en de nieuwe machthebbers te maken gekregen, om niet te weten, wat of hem boven het hoofd hing.

Toen Djilas zich op 16 en 17 januari 1954 voor het Plenum van het Centraal Comité te verantwoorden had, was het allemaal met een zisser afgelopen. Hij werd slechts van zijn functies in partij en staat beroofd, doch hij kon gewoon partijlid blijven en er werd hem formeel geen strobreed in de weg gelegd. Toen Djilas echter niet ophield met datgene te zeggen, wat hij voor nodig hield, toen hij o.a. in een interview met de "New York Times" zijn denkbeelden ontvouwde, kwam het tot een arrestatie en een proces.

In januari 1955 werd Djilas -wegens "vijandige propaganda"- tot anderhalf jaar gevangenisstraf veroordeeld. Het vonnis werd echter niet ten uitvoer gelegd. De straf werd voorwaardelijk verklaard, met een proeftijd van drie jaar. Maar ofschoon hij van dat ogenblik af met één been in de gevangenis stond, dacht Milovan Djilas er niet aan te zwijgen. Hij schreef een serie artikelen voor een internationaal persbureau en voor een franse krant en hij publiceerde kort na het begin van de opstand in Hongarije in het amerikaanse tijdschrift "New Leader" zijn zienswijze op die gebeurtenissen. De komst van de politie laat dan niet al te lang meer op zich wachten. Milovan en zijn vrouw Stefanie wéten, dat zij komen zal. Maar zij kán komen. Het manuscript van "De Nieuwe Klasse", de studie waaraan hij het laatste jaar onafgebroken gewerkt heeft, terwijl al die tijd buiten, op de hoek van de straat een politie-auto stond en zijn woning geobserveerd werd, bevindt zich al buiten Joegp-Slavië.....

In december 1956 staat Djilas opnieuw voor zijn rechters. Het artikel in "New Leader" komt hem op drie jaar gevangenis te staan.

Terwijl hij achter kerkmuren verblijft, verschijnt in de Verenigde Staten

zijn uit het land gesmokkeld boek. En weer wordt Djilas voor de rechter gesleept, voor de derde maal.

Op 4 en 5 oktober 1957 wordt in het joegoslavische provinciestedje Sremska Mitrovica het proces gevoerd tegen de auteur van "De Nieuwe Klasse".

Een geheim proces, omdat de nieuwe heersende klasse een openbaar proces niet aandurft. Ditmaal worden hem zeven jaar gevangenisstraf opgelegd. Deze zullen gecombineerd worden met de straf, die hij reeds uitzit, zodat hij van oktober '57 af nog acht jaar en 1½ maand achter de gevangensmuren moet verblijven. Vijf jaar na zijn invrijheidstelling zal hij nog verstoken zijn van alle burgerlijke rechten en alle, hem vroeger verleende onderscheidingen, worden hem ontnomen. Als om te bevestigen, hoezeer Djilas het bij het rechte eind had, toen hij het bestaande regime beschuldigde van intolerantie.....

- 0 - 0 -

BIJLAGE 3.

J A C Q U E S   D E   K A D T   E N   M I L O V A N   D J I L A S .
 - = = = = =   - =   - = = =   = =   - = = = = =   = = = = = =

In "Het Parool" van vrijdag 18 oktober 1957 heeft het P.v.d.A.-Kamerlid Jacques de Kadt zijn oordeel over Milovan Djilas' boek "De Nieuwe Klasse" gepubliceerd. Hij zegt ervan, dat Djilas "geen opzienbarende ontdekkingen" heeft gedaan en dat "wie er reeksen van juiste schilderingen en onweerlegbare argumenten in ontdekt, wel moet bedenken, dat vrijwel alles van dien aard al gezegd was toen de jonge Djilas lid werd van de Joegoslavische C.P."

Deze opmerking vinden wij juist. We hebben het zelf ook vastgesteld in het eerste artikel, dat we (in "Spartacus" van 28 september 1957) aan het boek van Djilas hebben gewijd *).

De Kadt zegt ook, dat men in Djilas' boek vele zwakheden aantreft, "zwakheden, voortkomend uit 'n nog steeds vasthouden aan de marxistische dogma's".

Deze opmerking vinden wij volkomen onjuist! In de eerste plaats onjuist, omdat het in hoge mate dwaas is van "marxistische dogma's" te spreken. Aangezien deze niet bestaan en het marxisme zich juist tegen alle dogma's keert.

Maar ook indien De Kadt zich wat beter zou hebben uitgedrukt, en beweerd zou hebben, dat de zwakheden van Djilas daaruit voortspuiten, dat hij nog aan de methode van het marxisme vasthoudt, dan nog zouden wij het daarmee oneens zijn. Djilas houdt niet aan het marxisme vast, om de eenvoudige reden, dat hij nooit marxist is geweest. Hij was bolsjewist. Voor zover hij zich tot op zekere hoogte tot de spreekbuis van de arbeidende klasse raakt, beter gezegd: de komende strijd van het proletariaat tegen de nieuwe klasse reeds in literaire vorm tot uitdrukking brengt, kan men wellicht zeggen, dat hij op weg is om marxist te worden.

Dat zijn boek vele zwakheden vertoont is waar. Maar deze zwakheden zijn niet een gevolg van het feit, dat Djilas "aan het marxisme vasthoudt", nee omgekeerd, een gevolg hiervan, dat hij de werkelijkheid, die hij ziet, niet met het scherpe ontleedmes van het marxisme analyseert.

Afgezien hiervan zijn ons in het "Parool"-artikel van De Kadt twee dingen opgevallen:

Ten eerste: wanneer hij er - volkomen terecht - op wijst, dat vrijwel alles van

*) Dat eerste artikel in "Spartacus" van 28 september 1957 is het eerste hoofdstuk van deze brochure.

het betoog van Djilas "al eerder" werd gezegd, dan noemt hij terloops Rosa Luxemburg, Herman Gorter en..... Bertrand Russell. Dat de beide eerst genoemden wel nooit gedroomd zullen hebben met de Britse mode-filosoof in één adem te worden genoemd, laten wij in het midden. Maar het ons om gaat is, dat De Kadt ze alleen maar t e r l o o p s noemt, niet aanduidt zelfs, waarin dan wel hun bijdrage tot de kritiek op het bolsjewisme heeft bestaan.

Nu zouden wij dat niet zo erg vinden -tenslotte biedt een krantenartikel weinig gelegenheid uitvoerig op de zaken in te gaan - ware het niet, dat De Kadt, na te hebben vastgesteld "dat dit soort ontledingen.... tot op heden zijn doorgegaan" ..... in alle talen over dát soort ontledingen zwijgt, doch wél de plaatsruimte vond om iets meer te zeggen over een ánder soort ontleding, een ontleding van hemzelf namelijk, voorkomende in zijn in 1935 verschenen boek "Van Tsarisme tot Stalinisme", waarvan hij - bescheidenheid heeft De Kadt nimmer gesierd- niet verzuimt te laten blijken, dat hij ze beter vindt dan die van Djilas. Een oordeel van De Kadt, dat uiteraard bijzonder vleidend moet zijn voor ..... De Kadt.

Waarom, zo hebben wij ons afgevraagd, verwijst De Kadt zo nadrukkelijk naar de kritiek van De Kadt uit 1935? Waarom verzwijgt hij zo zorgvuldig heel het theoretische werk van de GIC, die op de door Rosa Luxemburg en Gorter gelegde Fundamenten heeft voortgebouwd en die het gebouw van een principiële kritiek op het bolsjewisme, wat het wezen betreft heeft voltooid?

Hier komen wij tot datgene, wat ons in het artikel van De Kadt in de tweede plaats is opgevallen. Hij schrijft namelijk; "..... dit soort ontledingen hebben de groei van het communisme" niet tegengehouden, noch "het systeem zelf ondermijnd." En hij voegt daaraan toe: ".... dat vrijwel alles van dien aard al gezegd was .... heeft het toetreden van Djilas (tot de Joegoslavische C.P.) niet belet, evenmin als het boekje van Djilas en de feiten van Hongarijse toetreden zullen beletten van veel jonge idealisten en nog veel meer machts-hongerige gefrusteerden *), overal ter wereld."

De Kadt kan het weten! De kritiek van Rosa Luxemburg uit 1913, de kritiek van Gorter uit 1920 is voor hem geen beletsel geweest om -gelijk hij het zelf uitdrukt- "in het voorportaal van de communistische kerk te blijven"; de kritiek van de GIC uit het einde der twintiger jaren, heeft hem niet verhinderd, in de OSP

*) Gefrusteerden = in hun aspiraties beknotte personen.

te flirten met het trozskisme, dat toch niets anders dan een bepaald soort van bolsjewisme is. Pas in 1934 komt De Kadt tot een algemene kritiek op het bolsjewisme, die ver beneden die van de GIC blijft, om maar te zwijgen van de kritiek, die Pannekoek in 1938 laat horen; welke door De Kadt eveneens wordt doodgezwagen.

In plaats van bij voorkeur op deze principiële kritiek te wijzen, die zich op een standpunt stelt, vanwaar men met één oogopslag de zwakheden van Djilas veel scherper waar kan nemen dan onze De Kadt doet, geeft De Kadt er de voorkeur aan, bovenal te verwijzen naar De Kadt. Wij zouden dat, met een zinspeling op de titel van een zijner boeken, een "verkeerde voorkeur" willen noemen. En wanneer De Kadt ons zou toevoegen, niet in te zien; waarom zijn voorkeur zo verkeerd is, dan antwoorden wij hem met de allereerste zin, die in zijn boek "Verkeerde Voorkeur" te lezen valt en waarin staat, dat "niemand graag van zichzelf erkent, dat hij er verkeerde voorkeuren op na houdt" en dat hij in ieder geval geen uitzondering op die regel maakt.

Kom, zo vragen wij ons af, de voorkeur van De Kadt voor De Kadt soms hieruit voort, dat hij de vroegste kritiek op het bolsjewisme maar zoveel mogelijk in het duister wil laten, om er zo min mogelijk licht op te laten vallen, dat hij nog hoog en droog in een bolsjewistische partij zat, vele jaren nadat het bolsjewisme als de heerschappij ener nieuwe klasse was ontmaskerd?

Nemen wij het De Kadt kwalijk, dat hij na Gorter en Pannekoek nog in de C.P. zat? Nemen wij het hem kwalijk, dat hij, ondanks de principiële kritiek van de GIC op het bolsjewisme als zodanig, aan het einde van de twintiger- en het begin van de dertiger jaren, nog tegen Trotzki opzag? Natuurlijk niet! Zomin als wij het Djilas kwalijk nemen, dat hij bolsjewiek was op een tijdstip, dat het klassekarakter van het bolsjewisme allang ontmaskerd was!

Als De Kadt opmerkt, "dat dit soort ontledingen de groei van het bolsjewisme niet hebben tegengehouden, noch het bolsjewisme hebben ondermijnd", zomin als de feiten van Hongerije het toetreden van tallozen zullen beletten - gelijk de feiten van Kroonstad het lid-blijven van De Kadt niet hebben belet - dan zijn wij dat volkomen met hem eens. Maar, voegen wij er aan toe, het is volkomen onjuist de betekenis van de geschriften van Rosa Luxemburg, van Gorter en Pannekoek, van de GIC en thans van Djilas aan de ontwikkeling van het bolsjewisme en aan de geringe invloed, die zij daarop hebben uitgeoefend, af te meten. Het is onze sterke indruk, dat De Kadt dit doet; dat hij ze ziet als losse flodders, die men met de

ernstigste bedoeling heeft afgevuurd, maar die geen bressen hebben geschoten in de dikke muren van het Kremlin.

In werkelijkheid ligt de betekenis van de kritiek op het bolsjewisme niet in haar uitwerking op dit systeem. De ontwikkeling van het bolsjewisme wordt niet door bepaalde geschriften, doch door de maatschappelijke verhoudingen bepaald. De kritiek op het bolsjewisme is de theoretische uitdrukking van de proletarische klassenstrijd in West-Europa of Amerika. Zij vat de ervaringen van de Russische revolutie samen, maar niet in de verwachting daarmee de Russische heersers ten val te brengen. Dat is iets, dat alleen maar door het optreden van het Russische proletariaat geschieden kan. De kritiek vat de ervaringen van het bolsjewisme samen om bij de eigen worsteling, in de eigen strijd van elke dag, beter inzicht te verkrijgen in de maatschappij en de ontwikkelingswetten, die haar beheersen.

De kritiek van Rosa Luxemburg, Herman Gorter, de GIC enz., vertegenwoordigt telkens een bepaalde fase in het rijpingsproces der westeuropese arbeidersklasse. Dat is voor De Kadet abracadabra, omdat voor hem, evenals trouwens voor de bolsjewiki, het socialisme een "elite-beweging" is, een zaak van intellectuelen.

Wie de dingen zo opvat, moet aan geschriften wel een heel andere betekenis hechten dan wij doen. Indien, ondanks de geschriften, een bepaald systeem nog steeds niet in elkaar is gestort, dan moet op de een of andere manier iets aan de geschriften mankeren, al zijn dan sommige geschriften (die van De Kadet natuurlijk!) beter dan andere. Dan worden aan de geschriften i n t e l l e k t u e - l e maatstaven aangelegd, inplaats van dat ze gemeten worden aan de klassenverhoudingen, waarin hun auteur "een boekje" blijft noemen, waardoor hij het recht meent te suggereren zich er met een "Kadtebelletje" van af te maken. Maar de klasse-verhoudingen en de klasse-positie, die zij tot uitdrukking brengen, worden met dergelijke kwalificaties n i e t berheldord *).

+++++++
+++++++
+++++++
+++++++
+++++++
+++

*) Oorspronkelijk verschenen in "Spartacus" van 9 november 1957.

G E S C H R I F T E N   V A N   D E   S P A R T A C U S B O N D

1	De Arbeidersraden (1946) door Anton Pannekoek.	gebonden ingenaaid	f 1.- f 1.-
2	De Grondbeginselen der Communistische productie en distributie (1950) Vóór-oorlogse uitgave van de GJC, heruitgegeven door de Spartacusbond.		f 0.50
3	Lessen uit de Parijse commune (1953) Over de Commune van 1871.		f 0.25
4	De Opstand der Arbeiders in Oost-Duitsland (1953)		f 0.25
5	De Stakers voor het Scheidsgerecht van Amsterdam (1955) Over de staking van het Amsterdamse gemeente-personeel.		f 0.30
6	Milovan Djilas en de Nieuwe Klasse (1958) 2e druk (1962) Joego-Slavië		f 0.50
7	Het Ros Beyaard en zijn berijders (1961) Spontane beschouwingen over de stakingen in België.		f 0.25
8	De Marxistische Oplossing (1961) Een korte beschouwing over het onderwerp omstandig behandeld in de Grondbeginselen.		f 0.10
9	Van Beria tot Zjoekof (1961) Sociaal-economische achtergronden van de de-stalinisatie.		f 0.50
10	De Wereld der Arbeiders en de Wereld der Politie (1961) Belgische makers beoordelen de staking.		f 0.30
11	De Nederlandse Havens (1962) Naar aanleiding van een onderzoek van het sociologisch instituut van de rijks-universiteit te Leiden, over de menselijke betrekkin- gen in de havens van Amsterdam en Rotterdam.		f 0.15

LEEST ONS ORGAAN SPARTACUS

VERSCHIJNT IEDERE 14 DAGEN.

A b o n n e m e n t s p r i j s f 1.- p e r h a l f i a a r .

Alle geschriften kunnen worden besteld bij "Uitgeverij De Vlam", Korte Boter-
markt 10, Amsterdam C. onder gelijktijdige storting van het verschuldigde op de
postrekening van de uitgeverij no. 16 87 97. Verzocht wordt voor vergoeding van
portiekosten ongeveer 15 procent meer over te maken, met een minimum van 4 cent.

*****

S P A R T A C U S

In herdruk zijn de volgende uitgave, welke nog dit jaar in de boekhandel verkrijgbaar zijn:

1. De Arbeidersraden door Anten Pannekoek
2. De Grondslagen der Communistische productie en distributie.
(Vóór-oorlogse uitgave van de G.I.C., Her- uitgegeven door de Spartacusbond.)
3. Ook zal dit jaar worden uitgegeven het belangrijke geschrift "LENIN ALS FILOSOOF.

De prijzen van deze uitgave zullen nog nader bekend worden gemaakt in het orgaan van de Spartacusbond.

Deze uitgave wordt verzorgd door de

U I T G E V E R I J   D e   V l a m

Adres: Reinier Claeszenstraat 40 huis.

A M S T E R D A M   -   I 4   -

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling, zes gulden per jaar. In het algemeen komt het blad maandelijks uit, in een omvang van zestien pagina's. Behandeld worden de belangrijkste gebeurtenissen in de klassenstrijd, theoretische problemen die daarop betrekking hebben. Politieke en andere maatschappelijke gebeurtenissen in de wereld van vandaag.

Abonneert U, De postrekening staat ten name van:
Uitgeverij De Vlam Amsterdam No I6 87 97.

De hierachter vermelde uitgave zijn allen geheel uitverkocht.